

Christina Piper

– storföretagare i slott,
herresäten och alun

Christina Piper är en av det tidiga 1700-talets märkligaste och mäktigaste kvinnor. Medan hennes make var ute på krigståg i Europa och så småningom avled i rysk fångenskap, köpte hon det ena slottet efter det andra. Sedan hon också förvärvat och satt en av landets viktigaste industrier i stånd – alunbruket i Andrarum – lät hon också uppföra slottet Christinehof där.

Målning: David Klöcker Ehrenstrål. Foto: Lars Klingström.

Christina Olofsdotter Törne, född på årets första dag 1673, skulle under sin levnad åstadkomma stora och ännu bestående förändringar på många platser i Sverige. Hennes far, Olof Hansson Törne, adlad Törnflycht, var en respekterad och duglig köpman som gav sin dotter de bästa gener för att göra affärer. Christina blev unik för sin tid.

Målningen gjordes av David von Krafft.

Gert Lagerstedt är hembygdsforskare, författare och ansvarig för det omfattande arkivet på Christinehofs slott. Det rymmer handlingar om både slottet och Andrarums alunbruk som Christina Piper på 1700-talet framgångsrikt inlemmade i sitt imperium av slott, herrgårdar, gods och andra verksamheter.

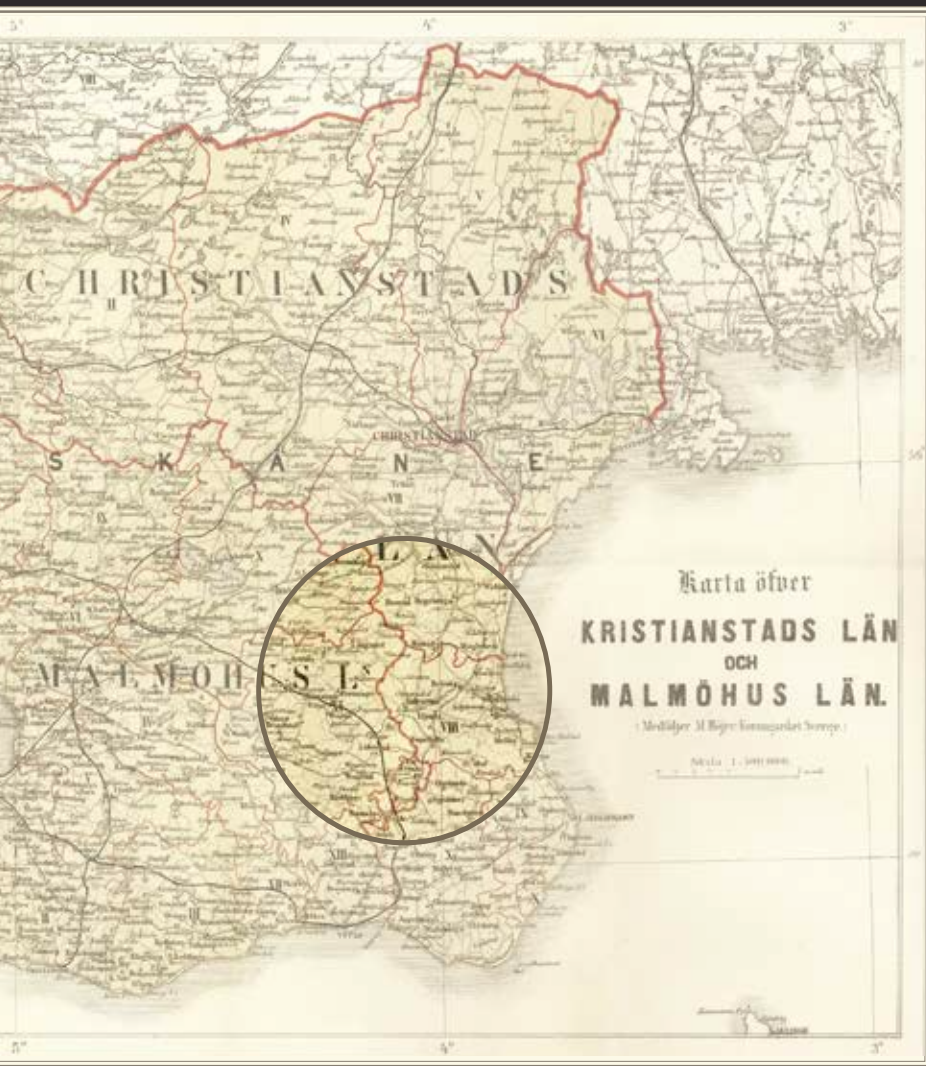
I början av juni ledde han Skogshistoriska Sällskapet's excursion i Andrarum där han berättade om både den fascinerande personen Christina Piper och den ytterst komplicerade processen att utvinna alun ur den skiffer som finns i berggrunden i den här delen av Skåne.

NÄR HON 1690 GIFTE sig med Carl Piper, som var hennes fars styvbror, en man i karriären vid konungens kansli, så fick hon användning för dessa goda gener. Carl Piper hade adlats 1679, och var nu kansliråd hos Karl XI. Paret Piper bosatte sig på Munkbron i Stockholm och fick 6 döttrar och en son. Carl Pipers inflytande växte, likaså hans förmögenhet. År 1697 utnämndes han till riksråd, friherre och greve. Efter kungens död samma år fick han en minst lika framträdande roll som rådgivare till den unge Karl XII. När denne år 1700 begav sig österut med sin armé, mot först Polen och därefter

Ryssland, följde Carl Piper med. Han var en av de viktigaste kuggarna i kungens fältregering som under många år kom att sköta Sveriges affärer på distans. Christina tog då över ledningen för det imperium av slott och gods som makarna hade börjat bygga upp.

REDAN INNAN CARL DROG IVÄG HADE DE år 1699 förvärvat Sturefors utanför Linköping. Christina skötte sedan familjens affärer och det var nu hon fullt ut fick användning för sin ekonomiska begåvning. Slott byggdes och gårdar sattes i stånd så att de gav god avkastning. År 1704 köpte hon Krageholm och Baldringe i Skåne. Tre år senare förvärvades Högstad i samma landskap och 1710 Ängsö utanför Västerås.

Idag är det svårt att föreställa sig hur såväl landets kung som dess regering och armé kunde bege sig ut på krigsstråt under flera år. Ända fram till det ödesdigra slaget vid Poltava år 1709 var krigslyckan god. Man rörde sig kors och tvärs genom Polen och så småningom Ryssland mellan olika sammandrabbningar. Vintrarna tillbringades oftast på något slott där ett rikt hovliv utvecklades. Ofta fick då officerare och andra bemärkta personer besök av sin hustrur och familjer. Christina

Carl Piper hade en inflytelserik position som riksråd och stod både Karl XI och Karl XII nära. Sedan han följt den senare på krigståg ute i Europa år 1700 återkom han aldrig till Sverige. Målning av David Kock.

Verkalinjen. Inom detta väldiga område var all skog reserverad för alunbrukets i Andrarum behov. Behövde en bonde virke för att bygga hus av var han tvungen att ansöka om det hos Bergstingsrätten. Landsbefolkningen fick inte ens låta sina kreatur beta i skogen.

hälsade vid flera tillfällen på sin make i Polen och efter ett sådant besök födde hon ytterligare en dotter. Vi vet också att makarna under hela den här tiden brevlades höll kontakt med varandra.

Aluntillverkningen i Andrarum

Alun, eller kaliumaluminiumsulfat, är känd sedan mycket lång tid tillbaka. Den användes bland annat för att göra det möjligt att på ett bestående sätt färga textilmaterial. På 1100-talet var till exempel färgerierna i Palermo en stor användare av alun. Under 30-åriga kriget uppstod det brist på alun i de protestantiska länderna sedan påven förbjudit försäljning dit. Av bland annat det skälet kom tillverkningen av alun igång i både England och Belgien. Det var där den unge danske adelsmannen Jochum Becks intresse för aluntillverkning väcktes. Han hade också noterat att det i Andrarum brändes kalk i stor omfattning. Jochum kände till att kalk och alunskiffer hör ihop och insåg att här fanns förutsättningar att tillverka alun som skulle kunna ge ägaren ”tunnor med guld”.

Uti skogsbygden, nordvest om Cimmershamn, ligger välborne Jochum Becks gård. Andrarum och derest med det sköna alunbruket för hvikets skull han samma gård bygt hafver. Detta bruk kan jag, Eders Kongl. Maj:t icke annorlunda beskrifva, än att det ligger i en oändlig flock av alunmalm så, att om den rätt brukades, kunde den väl räcka till att forunera verlden med alun.

Han hafver ock dertill ett stort förråd på skog, hvilken till att bespara, en stor del torf brukas att sjuda med, hvilket strax ofvanför berget med mycket besvär hämtas. Berget är högt och situert vid en liten vacker ström, hvilken situation gifver den commoditet, att han inte behöfver göra någon grufva, malmen att uttaga, utan vinner densamma kall.

Detta verkets liggning, så vid gräfvaresom vid sjudarehusen, är så väl anlagdt och med sådan bekvämlighet bygd, att jag icke ville mista för ett stort, hvad jag samma verk sett hafver.

Riksrådet, friherre Christer Bonde, som hade i uppdrag att redogöra för tillståndet i Skåne, Halland och Blekinge efter freden i Roskilde 1658, beskrev Andrarum i ett brev till kungen, Karl X, den 19 augusti samma år.

Källa: Carl Fredrik Lindahl, signaturen Lazarus, som i tidningen *Fäderneslandet i slutet av 1800-talet levererade bilder ur den svenska historien under rubriken "Rikt folk"*.

År 1637 fick Jochum Beck privilegier för brytning av alunskiffer och startade Skandinaviens första alunbruk. Så småningom skulle det också bli det största och även det längst i drift varande. Han köpte hela Andrarums by, 25 gårdar, för att kunna bedriva verksamheten på egen mark. Men han hade svårt att få tag på kunniga arbetare. Ytterligare en svårighet var att Danmark och Sverige låg i krig med varandra åren 1643–1645 vilket bidrog till att han tvingades låna stora summor till verksamheten. Dessa lån gjorde att Andrarum gick Jochum Beck ur händerna redan 1652. När han avled 1682 var han utfattig.

Verksamheten togs över av hans son Lave Beck som överförde lånen till Riksbanken. Vid ingången till 1700-talet var det sedan flera olika ägare till verksamheten i Andrarum.

DEN ALUNSKIFFER SOM UTGÖR råvara till aluntillverkningen ligger nästan alltid dold strax under markytan.

Man började därför med att ta upp ett dagbrott för att forsla bort jord och grus innan man kunde bryta loss skiffern. Denna krossades till en hands storlek, eller mindre, och rostades därefter på en fyrplats. Alunskiffer är en till stor del organisk bergart som består av under lång tid sammanpressade växtdelar. Den är därför brännbar. För att inte allt skulle omvandlas till aska måste tidigare bränd skiffer läggas på för att hålla temperaturen nere. Man varvade obränd och bränd skiffer till flera meters höjd och längd. Oftast anlades flera fyrplatser intill varandra. Det tog tre månader för fyren att brinna och därefter en månad för den att svalna.

Nästa steg var att laka ur den rostade skiffern i vatten under fyra dygn i särskilda karställen. Den lut som då bildades fick sedan rinna till pannehuset i underjordiska pipstockar. Där kokades luten under ett dygn i stora blypannor, som var och en rymde cirka fem kubikmeter. Pannorna eldades med ved. Efter kokningen fick luten stå i träkar en vecka och då bildades råalunkrystaller – saffians. Då tillräckligt med saffians fanns löstes det upp med minsta möjliga mängd vatten i en kokpanna och kokades i ytterligare ett dygn. Den lösning man därvid fick fram tappades på stora träfat – raffinerfat – som rymde fem kubikmeter. Där fick den stå i två veckor. Under den tiden bildades vita alunkrystaller som kunde packas i tunnor och säljas.

Alunbruket hade som mest 22 pannor och behövde då cirka 35 000 kubikmeter ved per år. Till detta kommer allt virke till tunnor, cirka 1 000 kubikmeter samt ytterligare kvantiteter för reparationer och underhåll.

BRUKET LED REDAN FRÅN STARTEN BRIST PÅ VED. Den omfattande kalkbränningen hade tårt hårt på skogen i Andrarums omgivningar. Därför utgick en förordning från kung Karl XI år 1686 om att all skog inom en cirkel med två mils radie från Andrarum skulle disponeras för brukets drift. Denna cirkellinje brukar kallas Verkalinjen. Namnet har ingenting med Verkeån att göra som flyter fram här, utan betyder sannolikt ”linjen runt verket”. Verkalinjen var djupt hatad av dem som bodde inom den och som efter dess instiftande inte fick använda sin skog – inte ens för kreatursbete. Behövde man virke för till exempel byggnadsändamål måste detta först beviljas av Bergstingsrätten, som getts ansvaret för bruket i Andrarum. Bränsle för uppvärmning och matlagning fick lösas med torv.

”Skogsbruket” vid Alunbruket under 1600-talet och en stor del av 1700-talet handlade uteslutande om avverkning. Inget annat. Det var endast inom de tre kronoparkerna i området som myndigheterna beordrade att nya träd skulle planteras, frö sås och att skogen skulle skyddas mot vilda och tama djur med inhägnader.

Christina Piper blir bruksägare

Under det katastrofala slaget i Poltava år 1709 blev Carl Piper tillfångtagen. Han fördes senare till Moskva där han internerades under förhållandevis hyggliga former. Bland annat kunde han brevlidas hålla kontakt med sin hustru. På så sätt godkände han år 1715 att Christina Piper kunde lösa Lave Becks skuldsedlar i riksbanken. Det innebar att hon då blev ägare till Andrarums by och sju av pannorna vid alunbruket. Under de närmaste åren kunde hon sedan köpa fler pannor. År 1726 ägde hon 20 och 2/5-dels pannor. De återstående 1 och 3/5 dels pannorna ägdes fortfarande av Jochum Becks barnbarn, Joakim och Corfitz-Ludvig Beck. Först efter Christinas död blev sonen Carl Fredrik Piper ägare till hela bruket.

Carl Piper kom aldrig hem till Sverige igen. Han avled i fångenskap på fästningen Nöteborg utanför S:t Petersburg år 1716. Som änka blev Christina därmed myndig att göra sina egna affärer. Och det gjorde hon med besked. Hon köpte in ett antal gårdar och gods: Skånegodsen Toppeladugård och Assatorp 1720, Björnstorp 1725, Östra Torup 1736 och däremellan ett antal gårdar i socknarna Andrarum, Hörröd, Eljaröd, och Brösarp. I Södermanland, Hässelbyholm utanför Strängnäs år 1744.

På alla godsen, förutom det sista, krävdes reparationer och ombyggnader. Krageholm blev klart 1720 och då bosatte sig Christina där. Det

Carl Piper kom aldrig hem till Sverige igen efter katastrofen i Poltava 1709. Han avled sju år senare som fånge på den en gång svenska fästningen Nöteborg utanför S:t Petersburg.

Alunskiffer finns

i stora delar av syd-
östra Skåne och lät
sig brytas i dagbrott
vid Andrarum.

Tekniska museet.

var inte på grund av närheten till det inkomstbringande alunbruket som hon valde Skåne. Sannolikt berodde det på att hon efter sin makes död förlorat sitt politiska inflytande, och att de som kommit upp sig under den karolinska tiden inte längre var så populära i Stockholm.

SEDAN CHRISTINA TAGIT ÖVER LEDNINGEN för alunbruket, blev det ordning och reda. Omfattande investeringar genomfördes vilket omedelbart resulterade i att produktionen ökade. Toppåret 1728 nådde man 5 755 tunnor som var och en innehöll 145 kilo alun. Därefter sjönk produktionen något, främst på grund av svårigheten att få fram tillräckligt med vedbränsle till pannorna.

Alunen gick dels på export, framför allt till Tyskland, dels till handelshuset i Skåne och Stockholm. Arbetsstyrkan var vid denna tid omkring 200 personer, män, kvinnor och barn fördelade på mer än 40 yrken. Till detta kommer alla de som arbetade med att avverka trä och köra in virket till bruket. År 1767 bodde det cirka 900 personer i Andrarum, de allra flesta beroende av verksamheten vid alunbruket.

När nu vedbristen visade sig vara en begränsande faktor började man plantera skog i större omfattning, samt också skydda planteringarna. Det var åtgärder som mötte mycket lite förståelse av allmogen i området. Det var först med tvång som förändringar kunde komma till stånd. Naturliga förnygringar provades, likaså skärptes bestämmelserna i skogsprivilegiet. Men inget hjälpte. Christina Piper lät då ombesörja och själv bekosta att kronoparken Maglehems Kungsohra hägnades

in. År 1744 byggdes 2,6 kilometer dubbel stengärdsgård, 1,3 kilometer flätade gården och 700 meter sämre stengärdsgård. Totalt inhägnades på så sätt ett område på 350 hektar som därefter varje år utökades till att, år 1754 omfatta 500 hektar. Det räckte nu inte med att bygga stängsel, utan man anställde också sex planteringsvaktare. Deras uppgift var att skydda skogsplanteringarna från kreatursbete, stöld och annan åverkan från allmogen.

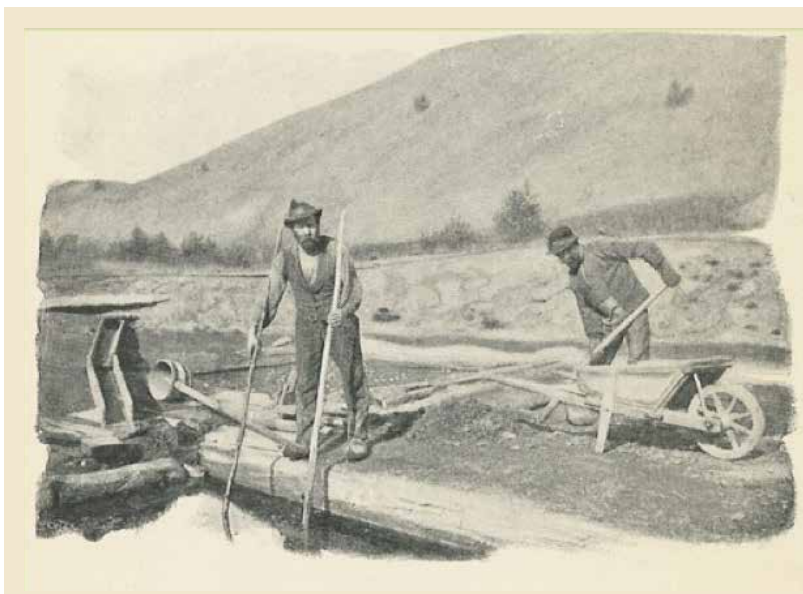
År 1765 skrev bergmästaren i sin årliga rapport till Bergskollegium: "Allmogen far vårdslöst fram med skogen, mutar hejderidare och skogvaktare och uppodlar mark som tidigare varit skog i stället för att plantera."

Vid bergstinget detta år väcktes åtal för olaglig avverkning av 346 ekar, 373 bokar, 77 askar, 20 almar, dessutom "en myckenhet asp, rönn, sälg, björk, al och många lass unga ekar. Om skogarna inte freddas bättre kommer det att bli som trakterna kring Ystad, Lund och Malmö där på flera mil inte finns ett träd till yxskaft."

Detta var naturligtvis inte hållbart i längden och 1824 avskaffades Verkalinjen. Samtidigt överfördes kronoparkerna *Maglehems Ohra* och *Den Dödes Lott* till ägaren av alunbruket som kompensation. Dessa båda kronoparker skatteköptes 1863. Skötseln av Maglehems Ohra har därefter gjort detta område till Sveriges största sammanhängande bokskog med oerhört stora naturvärden.

ÅTER TILL CHRISTINAS TID. Hon satte bruket i gott skick och fann ett behov av ett nytt representations- och övernattningshus. Jochen Becks herrgård var dåligt byggd och vid den tiden alldeles förfallen. Christina lät riva den och istället uppföra en ny slottsliknande byggnad i tre våningar med källare och flyglar, något väster om alunbruket. Byggnaden stod klar 1741 och benämndes Nya Andrarumsgården. Samma år byggdes magasinet vid alunbruket, ett imponerande stenhus som fortfarande står kvar. Först efter Christinas död 1752 döpte hennes son om byggnaden till Christinehofs slott som är ett betydligt mer rättvisande namn på den vackra bygganden.

ATT SKÖTA ETT IMPERIUM MED gårdar och företag från Skåne till Mälardalen krävde många resor. Ett exempel på hur lång tid det tog att färdas finns i ett brev från Christina till bruksdirektör Rytting 1729. Hon befann sig på Sturefors slott utanför Linköping när hon skrev det: "Avreser måndagen den 1 september och anländer onsdag den 3:dje på

Tillverkningen av alun var ytterst komplicerad och tidskrävande och krävde att skiffen först krossades, sedan rostades och slutligen lakades ur och kristalliserades. Bilden togs i början av 1900-talet vid ett så kallat karställe, en del av urlakningsprocessen. Tekniska museet.

**Pannhuset, luthuset
och karhuset** där
slutbehandlingen av
alunluten ägde rum
och den kristalliserades
till alun. Bilden togs i
början av 1900-talet.
Tekniska museet.

kvällen till Kristianstad.” I brevet beordrar hon Rytting och kamreraren Brommé att komma till mötes medförande 12 hästar som avlösning. Assessor Hölling sände brevet med ordern den 29 augusti klockan 2 på eftermiddagen. Hur många mil det på den tiden var mellan Linköping och Kristianstad, eller vägarnas standard vet vi inget om, men att det var många timmar i vagnen för Christina under de tre dagar som resan tog är helt säkert.

Christina dikterade många brev varje dag, där hon i detalj styr verksamheterna på respektive plats. I Christinehofs omfattande arkiv är det i huvudsak breven till alunbrukets tjänstemän som är bevarade. De är nog så intressanta att läsa.

Hur Christina styrde sitt imperium framgår bäst om man citerar henne själv: *”Man skall bygga med stadig hand på den grund som har lagts av den föregående generationen, landet till prydnad och sig själv till nöje. Man skall anlägga nyttiga verk och föröka sitt jordiska pund med Trägenhet, Uppmärksamhet och Försiktighet, på det att otaliga, som annars hade nödgats taga till tiggargstaven och vara sig själva och det allmänna till skada och besvär, skall få tillfälle att genom arbete förvärva sig sitt underhåll, och ej tillbringa sin tid uti lättja och försummelse. Gud till förtörnelse och sig själva till fördärv”.*

Den 9 juli 1747 gjorde Christina Piper fideikommiss av alunbruket och all mark hon ägde i socknarna Andrarum, Eljaröd och Hörröd jämte Östra Torup, Högestad och Baldringe. Detta beslut gör att det

än i dag är ett nästan orört markområde, sett till de yttre gränserna. Hon gjorde samtidigt ytterligare tre fideikommiss: Sturefors, Ängsö och Hässelbyholm. Varför hon så sent i livet vidtog dessa åtgärder vet vi inte, så här kan var och en fritt fundera. Christina slutade sina dagar den 25 mars 1752 på Krageholm som då sedan länge varit hennes mest fasta punkt i livet.

ALUNBRUKET LEVDE VIDARE med Christinas ättlingar som ägare. År 1792 överick driften till bara ett pannehus, från ursprungligen tre och under åren 1818-1820 byggdes det om och effektiviserades främst vad avser bränsleförbrukningen. Själva processen förblev dock i stort oförändrad under alla de många år som bruket var i drift. År 1905 tillverkades alun för sista gången i Andrarum medan däremot biprodukten rödfärg fortsatte att produceras ända fram till 1929.

Skogsplanteringarna tog fart, även utanför Maglehems Ohra. Efterhand planterades allt fler ljunghedar och nedlagda betesfåladar och då med gran, ett nytt trädslag i dessa trakter. Ek- och bokollon såddes och surskogen fick växa sig stor på de fuktiga markerna. Tillsammans har det återigen givit landskapet ett nytt utseende. Troligen har det inte sedan medeltiden funnits så mycket skog inom området. ■

Ett magasin uppfört på Christinas Pipers tid är den enda byggnad som idag fortfarande står kvar. Men de stora slagghögarna och lutgroparna minner ännu om den en gång så omfattande verksamheten i Andrarum.

Foto: Lars Klingström

Vi gör din skog rikare

Hos Skogssällskapet får du en personlig skogsförvaltare som hjälper dig att nå dina mål med skogsägandet.

Boka in ett möte om målen med din skog!
skogssallskapet.se

Skogssällskapet